

۱۳۸۱ / ۱ / ۲۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بررسی عوامل اقتصادی اجتماعی مؤثر بر پر خاشگری نوجوانان پسر
دیبرستانی : مطالعه موردی شهر بوشهر

توسط:

محسن برازجانیان

017234

وزارتخانه وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مجلس شورای اسلامی

پایان نامه

ارائه شده به دانشکده تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از فعالیتهای لازم
برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته

جامعه شناسی

ع.ع.۳۲

از

دانشگاه شیراز

شیراز- ایران

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه: عالی

امضاء اعضاء کمیته پایان نامه:

دکتر حبیب احمدی استادیار بخش جامعه شناسی (رئیس کمیته)

دکتر عبدالعلی لهسایی زاده استاد بخش جامعه شناسی

دکتر علی اصغر مقدس استادیار بخش جامعه شناسی

مهرماه ۱۳۸۰

ع.ع.۳۲

تقدیم به

همسرم که با بردباری، سختی های

این دوره تحصیلی را تحمل نمود.

۲۳۳۰۴

تشکر و قدردانی

با تشکر از زحمات بی دریغ اساتید محترم بخش جامعه‌شناسی
آقایان **دکتر احمدی، دکتر لهسایی زاده و دکتر مقدس** که با رهنمودهای
صبورانه خود همواره راهنمایم بودند.

همچنین باید از دوست عزیزم، **آقای خواجه نوری** دانشجوی دوره
دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز که در زمینه تحلیل آماری این رساله
صمیمانه مرا یاری نموده اند تشکر نمایم.

در پایان از مسئولان محترم آموزش و پرورش استان بوشهر
بخصوص **مدیران محترم دبیرستانهای نمونه امام، سعادت، نواب صفوی،**
شریعتی و مطهری که در تکمیل پرسش نامه‌ها متقبل زحمات زیادی
شده‌اند سپاسگزاری می‌نمایم.

چکیده

بررسی عوامل اقتصادی و اجتماعی مؤثر بر پرخاشگری نوجوانان دبیرستانی

توسط

محسن برازجانیان

هدف از انجام این رساله بررسی اثر عوامل اقتصادی و اجتماعی در تبیین رفتار پرخاشگرانه دانش آموزان دبیرستانی است. در این رساله تلاش شده به این سؤال پاسخ داده شود که چرا برخی از دانش آموزان رفتار پرخاشگرانه دارند؟ بر همین اساس، متغیرها و فرضیه‌هایی از سه دیدگاه فیزیولوژیکی، روانشناسی و جامعه‌شناسی در سطح کلان و همینطور مطالعات و تحقیقات پیشین جهت تبیین پرخاشگری نوجوانان در دبیرستان تهیه شده است.

داده‌های مورد نیاز برای آزمایش این فرضیه‌ها از طریق پرسش‌نامه‌های خود-گزارشی و با شیوه نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی شده از یک نمونه ۳۷۰ نفری دانش آموزان دبیرستانی پسر شهر بوشهر جمع‌آوری گردیده و با استفاده از تکنیک‌های آمار توصیفی مثل توزیع فراوانی درصدگیری و آمار استنباطی مثل تحلیل واریانس یک طرفه، ضریب همبستگی، رگرسیون ساده و چندمتغیره (روش چند مرحله‌ای) به کمک نرم افزار (SPSS) مورد تحلیل آماری قرار گرفتند.

نتایج حاصله نشان داد که بین رضایت از خانواده، شغل والدین، وضع تحصیلی دانش آموزان، بعد خانوار، میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی، مشکلات آنها و وضع

اقتصادی خانواده با پرخاشگری رابطه معنی دار و معکوس وجود دارد. همچنین رابطه پرخاشگری با مشکلات دانش آموزان، میزان گذران اوقات فراغت، داشتن وسایل شخصی نیز معنی دار و مثبت است. در مقابل نتایج حاصله نشان داد که متغیرهایی چون محل سکونت، وضع تحصیلی والدین و ساخت خانواده (بسامان ونابسامان) با پرخاشگری دارای رابطه معنی داری نیستند که علل آن به عدم اختلاف بالای محل سکونت دانش آموزان و درصد پایین خانواده نابسامان در نمونه گیری بوده است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
فصل اول: مقدمه	
۱	۱-۱- بیان مسئله
۲	۲-۱- اهمیت موضوع
۴	۳-۱- هدف تحقیق
فصل دوم: بررسی پیشینه تحقیق	
۵	۱-۲- مفهوم پرخاشگری
۹	۲-۲- تحقیقات داخلی
۱۱	۳-۲- تحقیقات خارجی
فصل سوم: مبانی نظری تحقیق	
۲۴	۱-۳- مروری بر نظریه های موجود
۲۴	۱-۱-۳- پرخاشگری فیزیولوژیکی
۲۹	۲-۱-۳- نظریه های روانشناسی
۳۴	۳-۱-۳- نظریه های جامعه شناسی
۴۸	۲-۳- چارچوب و مدل نظری تحقیق
۴۹	۳-۳- مدل پژوهشی
۵۰	۴-۳- فرضیه های تحقیق
۵۱	۵-۳- تعریف متغیرها
۵۲	۱-۵-۳- متغیر وابسته

۵۷	۳-۵-۲- متغیرهای مستقل
فصل چهارم: روش شناسی تحقیق	
۶۳	۴-۱- روش تحقیق
۶۴	۴-۲- تکنیک جمع آوری اطلاعات
۶۵	۴-۳- ابزار تحقیق
۶۵	۴-۴- جامعه آماری
۶۶	۴-۵- نمونه
۶۸	۴-۶- روش های تجزیه و تحلیل داده ها
فصل پنجم: تجزیه و تحلیل داده ها	
۶۹	۵-۱- تجزیه و تحلیل توصیفی داده ها
۸۴	۵-۲- تعیین اعتبار و پایایی شاخص های پرخاشگری
۸۷	۵-۳- تجزیه و تحلیل استنباطی داده ها
۹۵	۵-۴- بررسی سایر متغیرها
فصل ششم: نتیجه گیری و پیشنهادات	
۱۰۰	۱-۶- نتیجه گیری
۱۰۳	۲-۶- محدودیت ها
۱۰۴	پیشنهادات
فهرست منابع	
۱۰۶	الف - منابع فارسی
۱۱۰	ب - منابع انگلیسی
۱۱۴	ضمائم

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۷۰	جدول شماره ۱: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب سن آنها
۷۱	جدول شماره ۲: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب کلاس درسی
۷۲	جدول شماره ۳: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب رشته تحصیلی آنها
۷۲	جدول شماره ۴: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب مردود شدند آنها در دوران تحصیل
۷۳	جدول شماره ۵: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب محل تولد
۷۴	جدول شماره ۶: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب محل سکونت آنها
۷۵	جدول شماره ۷: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب زندگی آنها با دیگران
۷۵	جدول شماره ۸: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب وضعیت حیات والدین
۷۶	جدول شماره ۹: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب تحصیلات والدین
۷۷	جدول شماره ۱۰: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب نوع شغل والدین
۷۸	جدول شماره ۱۱: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب منزلت شغلی والدین
۷۹	جدول شماره ۱۲: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب مشکلات آنها در رابطه با خانواده
۸۰	جدول شماره ۱۳: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب علت مشاجرات خانوادگی
۸۱	جدول شماره ۱۴: توزیع فراوانی پاسخ گویان بر حسب پذیرش بیشتر اوامر والدین
۸۱	جدول شماره ۱۵: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب تصمیم گیرنده اصلی در خانواده
۸۳	جدول شماره ۱۶: توزیع فراوانی پاسخ گویان بر حسب پاسخ به گوپه های پرخاشگری
۸۶	جدول شماره ۱۷: ماتریس همبستگی بین مؤلفه های پرخاشگری با پرخاشگری

- ۸۷ جدول شماره ۱۸: آزمون تفاوت پرخاشگری بر حسب رضایت از خانواده
- ۸۸ جدول شماره ۱۹: آزمون تفاوت پرخاشگری بر حسب بعد خانوار
- جدول شماره ۲۰: آزمون تفاوت پرخاشگری دانش آموزان پسر بر حسب نوع
- ۸۹ منزل مسکونی
- ۹۰ جدول شماره ۲۱: آزمون تفاوت پرخاشگری دانش آموزان بر حسب شغل پدر
- جدول شماره ۲۲: آزمون تفاوت پرخاشگری بر حسب وضع تحصیلی
- ۹۰ دانش آموزان
- ۹۱ جدول شماره ۲۳: آزمون تفاوت پرخاشگری بر حسب مشکلات دانش آموزان
- جدول شماره ۲۴: آزمون تفاوت پرخاشگری دانش آموزان بر حسب وضع
- ۹۳ اقتصادی خانواده
- جدول شماره ۲۵: آزمون تفاوت پرخاشگری دانش آموزان بر حسب میزان
- ۹۳ استفاده از وسائل ارتباط جمعی
- جدول شماره ۲۶: آزمون تفاوت پرخاشگری دانش آموزان بر حسب گذراندن
- ۹۴ اوقات فراغت با والدین
- جدول شماره ۲۷: آزمون تفاوت پرخاشگری دانش آموزان بر حسب تفریح
- ۹۵ رفتن با والدین
- جدول شماره ۲۸: آزمون تفاوت پرخاشگری دانش آموزان بر حسب احساس
- ۹۶ موفقیت در رسیدن به اهداف
- جدول شماره ۲۹: آزمون تفاوت پرخاشگری دانش آموزان بر حسب داشتن
- ۹۷ وسائل شخصی
- ۹۸ جدول شماره ۳۰: بررسی رگرسیون چند متغیره مرحله اول
- ۹۹ جدول شماره ۳۱: بررسی رگرسیون چند متغیره در مرحله دوم

فصل اول

مقدمه

۱-۱- بیان مسئله

عصری که ما در آن زندگی می‌کنیم تا حدی می‌توان عصر پرخاشگری نامید زیرا هر روز شاهد بروز اعمال خشونت آمیز، ضرب و جرح، قتل و کشتار انسانها هستیم. خشونت و پرخاشگری در بسیاری از کشورها به صورت امری رایج در آمده است و استفاده از آنها ابعاد وسیعی پیدا کرده است. در کشور ما تعداد زندانیان در طول دو دهه گذشته هزار درصد رشد داشته است که درصد بالایی از آنها شامل افرادی می‌شود که به خاطر ضرب و شتم، برخوردهای فیزیکی و حتی قتل در زندان بسر می‌برند (ایران، ۱۵۳۴:۷۹). این روند افزایشی نه تنها محیط اجتماعی و به تبع آن محیط خانواده را به خطر می‌اندازد بلکه هزینه های بسیار سنگینی نیز بر دوش جامعه می‌گذارد. به جز پرخاشگری جرم زا که قانون اقدام به مقابله با آن می‌نماید، رفتارهای پرخاشگرانه متعددی وجود دارد که به طور روزمره رخ می‌دهد و بخشی از رفتارهای عادی عده زیادی از شهروندان گردیده است. متأسفانه رفتار پرخاشگرانه در هر روز زندگی به آسانی مشاهده می‌شود و می‌توان آنرا در محیط مدرسه، زمین ورزشی و خانواده به شکل های مختلف شامل بد دهنی، هل دادن، زدن وغیره مشاهده کرد. در ورزش حرفه‌ای

خشونت رواج دارد و دسته های جنایتکار در خیابان ها و محیط های شهری، ملی و حتی فراتر از مرزها اقدام می کنند. مطالعه پرخاشگری به صورت تجربی رواج بیشتری دارد تا اینکه آنرا در محیط های واقعی مشاهده کنیم از اینرو به دلایل اخلاقی محققان نمی توانند واقعا" وضعیتی را که کسی به دیگری صدمه می زند مشخص نمایند (Smith and Mackie, 1995: 522). از دید این نویسندگان در بررسی پرخاشگری معمولا" با یک الگوی مشخص از تحقیقات روبرو هستیم که همیشه در خلال انواع تحقیقات چه در آزمایشگاه و چه در محیط بیرون تکرار می شوند. شرح این الگوها با توجه به اینکه برداشت ها از عناصر و وضعیت ها متفاوت است، نمی تواند کامل باشد از اینرو برای مطالعه آن در محیط دیگر و با افرادی دیگر باید از ابتدا شروع کنیم. (Ibid:528).

۱-۲- اهمیت موضوع

انتخاب این موضوع به خاطر شیوع گسترده رفتار پرخاشگرانه در بین دانش آموزان دبیرستانی بوشهر بوده است که بروز آن مشکلات عدیده ای هم برای مسئولان آموزشی و هم خانواده ها بوجود آورده است. می توان شروع واقعی پرخاشگری را از سنین نوجوانی دانست. در یک نظر سنجی ۴۰ درصد از پاسخگویان معتقد بودند که بروز پرخاشگری در مقطع راهنمایی و دبیرستان است. در مقابل ۱۵ درصد شروع پرخاشگری را در دوران دبستان و پیش از دبستان می دانستند و ۳۳ درصد معتقد به بروز

پرخاشگری در همه سنین بودند. ۱۲ درصد نیز نظر خاصی نداشته اند. (گروه نظر سنجی روزنامه ایران، ۱۳۸۰). در واقع بروز پرخاشگری در کودکان بیشتر به خاطر وجود موانع در مقابل خواسته هایشان است و استمرار ندارد اما در دوران نوجوانی به خاطر شرایط خاصی که وجود دارد بروز این رفتار اگر مورد بررسی و کنترل قرار نگیرد می توان عواقب وخیمی را در پی داشته باشد. بنابراین هدف اصلی پژوهش، یافتن زمینه هایی است که به طور مستقیم در رفتار پرخاشگرانه مؤثرند تا با شناخت آنها بتوان با امکانات در دسترس تا حدی به کاهش و کنترل آن اقدام کرد و در صورت لزوم نگرش بسیاری از خانواده ها و مسئولان مراکز آموزشی و تربیتی را در برخورد با رفتار پرخاشگرانه نوجوانان تغییر داد.

موضوعی که باید به آن توجه نمود این است که پرخاشگری را باید با توجه به شیوه های زندگی و نیازهای هر جامعه بررسی نمود. پیچیدگی جامعه انسانی متضمن نیازهای متنوع زیستی- روانی و اجتماعی است و بسیاری از این نیازها چون با موانع روبرو می شود به رفتار پرخاشگرانه که غالباً لفظی و کلامی است منجر می گردد.

به این ترتیب ملاحظه می گردد که اهمیت شناخت عوامل رفتار پرخاشگرانه از بعد فردی فراتر رفته و گسترش این رفتار نه تنها زندگی فردی و اجتماعی را به مخاطره می اندازد، بلکه باعث بروز مشکلاتی می گردد که هزینه آن بر دوش تمامی افراد جامعه خواهد بود و در نهایت مانعی برای توسعه اقتصادی و اجتماعی به شمار می رود.

۱-۳- هدف تحقیق

در تحقیق حاضر هدف اصلی شناسائی متغیرهایی است که با موضوع مورد بررسی ما یعنی پرخاشگری دارای ارتباط معنی دار بوده و یا همخوانی دارند. این تحقیق در صدد پاسخگویی به این پرسش است که نقش خانه و مدرسه در بروز رفتار پرخاشگرانه چگونه است؟ چه ارتباطی بین ویژگی های خانوادگی و فردی دانش آموزان در بروز رفتار پرخاشگرانه وجود دارد و اثر مراکز آموزشی در کاهش یا افزایش رفتار پرخاشگرانه به چه صورت می باشد. با آگاهی به این موضع که پرخاشگری در دوره نوجوانی یک عامل مهم پیش بینی کننده در رفتارهای نابهنجار آینده است باید بدانیم دانش آموزانی که چنین رفتاری را بروز می دهند نه تنها کمتر تحت نظم و آموزش قرار می گیرند بلکه باعث از هم گسیختگی جریان آموزش دیگران نیز می شوند. امید است با شناخت عوامل مهم در رفتار پرخاشگرانه به کاهش و یا حداقل کنترل آن اقدام نمود.

فصل دوم

بررسی پیشینه پژوهش

۲-۱- مفهوم پرخاشگری^۱

ارائه تعریفی از پرخاشگری هم سهل است و هم ممتنع زیرا این واژه در محاوره به شیوه‌های متفاوت جهت مقاصد مختلف بکار رفته است. ارونسون (Aronson) پرخاشگری را عملی تعریف می‌کند که هدفش اعمال صدمه و رنج باشد (ارونسون، ۱۳۷۵: ۱۶۳). مؤلفین کتاب خلاصه روانپزشکی، پرخاشگری را هر گونه رفتار معطوف به صدمه رساندن یا آسیب زدن به موجود دیگری می‌دانند (کاپلان و سادوک، ۱۳۷۰: ۲۳۱)

در فرهنگ روانشناسی پرخاشگری را تظاهر خارجی رفتار عنوان شده که محرک و انگیزه آن ترس و ناکامی است این رفتار شامل حمله کردن، دشمنی و حمله کلامی می‌باشد. (Reber, 1995: 18).

در روانشناسی اجتماعی بین پرخاشگری عاطفی^۲ که بر اثر احساسات زود گذر است و پرخاشگری ابزاری^۳ و هدفدار تمایز می‌گذراند با توجه به این توضیح، ساروخانی پرخاشگری را چنین تعریف کرده است:

---

^۱- Concept of Aggression

^۲- Effective Aggression

^۳- Instrumental Aggression

(۱) رفتاری که با هدف ایذاء دیگران و تخطی به مرزهای حقوقی آنان صورت می‌گیرد.

(۲) آغاز یک حمله با کاربرد قدرت است.

(۳) رفتاری علیه موازین اجتماعی است (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۱۸-۱۷).

براساس تعریف فوق می‌توان انواع پرخاشگری را برشمرد که مهمترین آنها عبارتند از:

پرخاشگری ضد اجتماعی^۱: تهاجم علیه ارزش‌ها و هنجارهای پذیرفته شده جامعه است.

پرخاشگری مقتدرانه^۲: تهاجم کسانی است که دارای اقتدار مشروع هستند بر ضد کسانی که ارزش اجتماعی را زیر پا می‌گذارند.

پرخاشگری ابزاری^۳: تهاجمی که به عنوان وسیله یا یک ابزار در راه تحقق هدفی خاص صورت می‌گیرد.

مقدم پرخاشگری‌ها را در دو دسته پرخاشگری ابزاری و پرخاشگری عصبانی^۴ تقسیم می‌نمایند و بیان می‌دارد پرخاشگری ابزاری، طرح یک هجوم برنامه ریزی شده برای رسیدن به منابع و هدف است اما پرخاشگری عصبانی، یک کنش آنی و انگیزشی است که هدف اصلی صدمه زدن به دیگران است. این تفکیک بیشتر از دیدگاه نظری سودمند است اما در عمل

---

^۱- Anti-Social Aggression

^۲-Powerful Aggression

^۳- Instrumental Aggression

^۴-Angry Aggression